

Table 2. Comparison of positive responses (yes) to pupils and parents by group, %

Parameters	Questions						Average
	1	2	4	4	5	6	
Pupils/Group							
A	81,82	80,30	74,24	59,09	56,06	92,42	73,99
B	78,26	82,61	79,71	59,42	47,83	76,81	70,77
G	72,46	75,36	75,36	69,57	72,46	72,46	72,95
Average	77,51	79,42	76,44	62,69	58,78	80,57	72,57
Parents/Group							
A	75,00	80,00	65,00	70,00	70,00	80,00	73,33
B	66,67	57,14	66,67	85,71	61,90	61,90	66,67
G	85,00	95,00	75,00	95,00	95,00	85,00	88,33
Average	75,56	77,38	68,89	83,57	75,63	75,63	76,11

An average of 75.63% (question 5) encourages pupils to participate actively in school competitions and events and in extracurricular forms. On average, 83.57% (question 4) of parents participate actively in the school life of children and support and collaborate in the learning process. A comparative analysis of pupils' and parents' responses based only on positive answers allows comparisons of the pupils' and parents' opinions as sides participating in the learning process and to define the differences in their views. The final averages of all questions and groups showed that in the parents the positive answers – 76.11% were slightly more than the positive answers of the pupils 72.57%. The comparison between the different questions shows that in questions № 1 and № 2 the difference between the parents and the pupils is very small. There is a slightly larger divergence in question № 3, where pupils show higher levels of motivation for active learning, and parents are less convinced. The difference in question № 4 is in the opposite direction and shows that parents give higher values in support of active participation in children's school life and support and cooperation in the process of training, but the pupils do not think so. Higher positive values in favour of the parents were also received in question № 5, related to the promotion of active participation in school competitions and events, in the extracurricular forms of training. Higher positive values show the pupils compared to the parents in question № 6, related to the acquired knowledge and skills of the pupils in the process of learning the outcome of the Lower secondary school educational degree, which shows that the pupils are more satisfied with knowledge and competences upon completion compared to the parents. The comparison between the pupils and parents

of the aggregated final positive responses shows that the existing correlation is very high – $r=0.957$. The correlation between all the answers (yes, no I have no opinion) on the questions in the two groups- pupils and parents is also very high and ranges from $r=0.854$ to $r=0.990$. Highest is the correlation between the question № 4 in the pupils and question № 1 in the parents. The lowest correlation is in question № 5 in the pupils and the parents $r=0.854$. Low correlation was also obtained in question № 5 in the pupils with question № 4 in the parents. This confirms the small differences in the opinions between pupils and parents on two of the important issues related to active participation in school life, support, cooperation in the learning process by parents and the promotion of active participation in school competitions and events, in the extracurricular forms, which is essential for the personal training and the improvement of the success and the level of the acquired competences.

In order to establish the influence of the family environment, the intellectual level of the family, the social status and the number of parents, a survey was conducted, including a total of 5 groups of questions: 1. Education of the mother and the father with possible 3 answers-higher education (HE); Secondary education (SE); No education (NE); 2. Number of parents in the family – with possible 2 answers – Parents 2 and parents 1; 3. Provided work of the parents with possible answers-work of the mother in the country, work abroad; Work of the father in the country abroad; The unemployed mother, and father. The groups differ significantly on the educational background of the parents. In Group A and Group G the parents with higher education were dominated, respectively 52.27% and 58.70%. In Group B (as opposed to group A and G) parents with secondary education dominated– 54.35%. In this group there are two parents with primary education. The educational status of the parents is essential for the formation of a favorable environment for training the pupils in the family. Parents usually support pupils in solving problems related to school education. They usually encourage them and help them to cope more easily with the difficulties in the learning process. The comparison between the educational status of the parents, the success of the pupils and the degree of achievement of the competences shows that there is a link between the parents' education and the pupils' results. In Group A, the highest success was achieved by the pupils whose fathers had a higher degree of education (very good 5,25, Table. 3).

They have achieved competences in the highest percentage – 77.41%. Differences with the other groups were statistically proven at ($P < 0.05$). For mothers with high and medium education the success and competences are the same. In Group B pupils whose parents have a high level of education who are significantly less, the success is lower. In pupils, whose mothers have higher education the success of 4.41% has been shown to be lower. In other groups of parents, the difference is not proven. In Group G the highest success and competences were achieved in the pupils whose fathers had a secondary education-5.18. In the case of other parents, the difference has not been demonstrated according to educational status.

Table 3. Influence of the family environment on the success and competences of pupils (N = 567)

Group	Family environment	Success	Competences, %
A	Mother HE**	4,83a	69,05a
	Mother SE	4,83a	67,14a
	Father HE	5,25*	77,41*
	Father SE	4,84a	68,0a
	Parents 2	5,07	73,33
	Parents 1	3,60**	43,33**
For the group		4,88A	69,46A
B	Mother HE	4,41*	61,67*
	Mother SE	4,89a	67,33a
	Father HE	4,57a	65,56a
	Father SE	4,65a	65,11a
	Parents 2	4,64	64,07
	Parents 1	4,42*	61,67*
For the group		4,62B	64,30B
G	Mother HE	4,95a	70,37a
	Mother SE	4,96a	70,00a
	Father HE	4,85a	68,52a
	Father SE	5,18*	76,00*
	Parents 2	5,03	72,46
	Parents 1	4,60*	60,00*
For the group		4,98A	70,92A
All Groups		4,83	68,27
SD		0,81	18,24
CV		0,65	332,70
SEE		0,03	0,77

*Differences are statistically significant at *P<0,05, **P<0,01, if not equal letters

*SD - Standard deviation; CV - Coefficient of variation; SEE- Standard error of estimation

**HE - High education; SE - Secondary education

The comparison between the groups by success shows that between Group A and Group G the success and the competences achieved are almost identical and the small difference has not been demonstrated. In Group B, the success and the percentage of competences achieved are smaller and statistically proven ($P < 0.05$). This is due to the significantly smaller number of parents with higher education in this group and the dominance of parents with secondary education. The presence of two or one parent is important for the success and the achieved competences. In all three groups, pupils with single-parent have a lower success rate and have shown a lower degree of achievement of key competences compared to pupils with two parents. The greatest is the difference in the success and competences of the pupils in Group A, where those with a single parent, have success of good 3.60, while those with two parents-very good 5.07. The difference is statistically well proven ($P < 0.001$). In Group B, the difference between pupils with two and one parent is lower, but is statistically proven ($P < 0.005$). In Group G, single-parent pupils also show lower grades and a lower degree of competences compared to pupils with two parents. The difference is also statistically proven ($P < 0.001$).

The analyze for influence of the factors: family environment, year and group, average for the three-year period (567 analyzed data) on the achieved competences shows that the family environment has a significant impact on the achieved key competences – 54.97% and in the second place is the specificity of the group – 31.46%. The influence of the year – 13.57% as a factor is the lowest. Concerning to the level of the achieved key competences (as in success) the tendency for a stronger negative influence of the lack of a parent in the family as a reason for achieving lower results in the learning process is confirmed. The trends in the change of competences over the years and the differences between the groups are also confirmed. The results of the analyses on success and the achieved competences strongly confirm the view that the family environment and the educational level of the parents have a significant influence on the achievements of the pupils. The family environment is a participant in the learning process and as a part must exert a more active influence on the behaviour of the pupils in the learning process, to encourage and support their participation in innovative forms and methods of interactive, “subject-subject” training, to encourages children to participate more actively in extracurricular forms and to stimulate the expression of creative performances.

Attitude of teachers to the personal-oriented “subject-subject” training and competences formation

The analysis of questionnaire shows that all teachers responded positively (yes) to the questions in the inquiry. This means that they are firmly convinced to the effect of the applied methods, encouraging the participation of pupils in the initiative and using techniques for the development of creative and self-thinking. They also confirm the implementation of the personal approach in the training, by setting certain activities

that encourage the self-participation of pupils in solving situations and problems in the learning process, according to the specific personal qualities of the trainee. The question (№ 5), related to the participation of pupils in various extracurricular events, teachers respond positively, which confirms that training of pupils is encouraged and their participation in extracurricular events, which allow for expansion of the knowledge on certain topics and activate the events of the selfprooving of the pupils. Participation in extracurricular competitions and events is essential for the development of communicative and speech competences, rapid assessment capabilities and response to the correct decision making, the choice of relations with other participants in situations arising in other conditions. The teachers' responses to pupils' participation in extracurricular events vary in different education subjects. Teachers in the English language and German language answer that only an average of 30% of pupils participate in additional events. Teachers of mathematics and BLL believe that participation in extracurricular forms is 50%. The presented results show that by foreign language, a one third part of the pupils are involved in a extracurricular forms of education while for BLL and mathematics they are one half. This shows that participation in additional forms of training depends to a large extent on the specificity of the teaching material taught and the FEP (Free Elective Profession) proposed forms for the school. All teachers are convinced that at the end of the training in the Lower secondary school pupils have acquired the necessary knowledge and skills provided in the program requirements and are satisfied with the achieved competences.

A comparative analysis of the positive responses of pupils and teachers shows that in question № 5 (related to the participation of pupils in different extracurricular events), both for pupils and teachers, are received lower responses compared to other issues. The opinion of the pupils (33.7%) and teachers (30%) on this issue is very close especially in the foreign language discipline (Fig. 2). The correlation between the positive answers of the pupils and teachers in foreign language discipline to question № 5 is $r=0.846$, which confirms the view that the participation of pupils in the extracurricular forms depends to a great extent on the specificity of educated subject. This fact should be taken into account in assessing the success and degree of attainment of competences.

Conclusion

As a result of personal oriented training, educated persons are formed – they have achieved a system of competences corresponding to the age characteristics and individual needs for integration in society.

In an investigation conducted on the outcome of the Lower secondary school of educational degree, regarding the methods, techniques, motivation of the pupils, organizational forms was established that between the participants in the educational process teachers-parents-pupils there is synergetic connection and dependence. They accept the approaches, the techniques and the forms, through which the open synergetic educational environment is organized and are satisfied

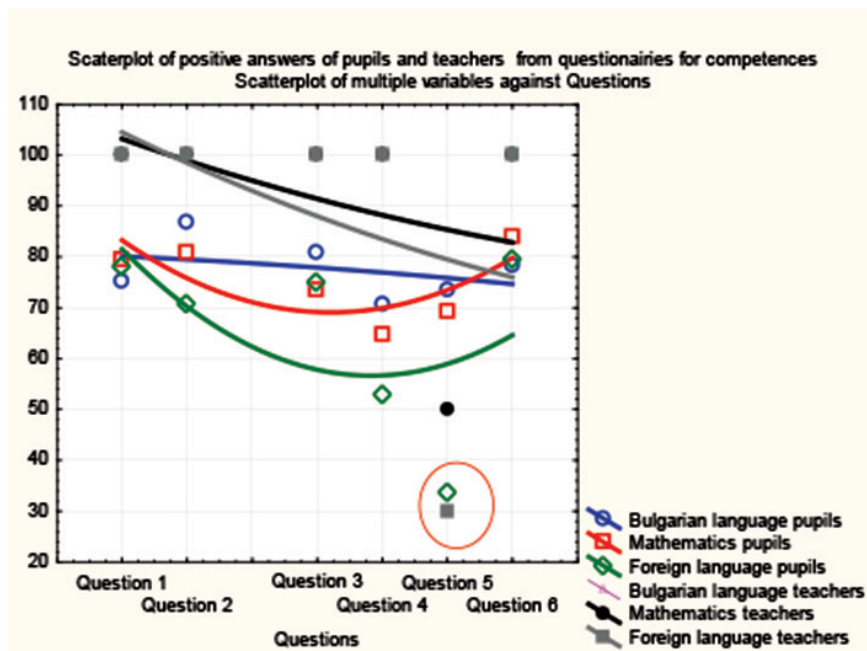

Figure 2. Comparing the positive responses of pupils and teachers

with the achieved knowledge and skills when completing the education under the BLL-mathematics-foreign language.

The family environment has an important influence on the success and achievement of competences. Pupils whose parents have a higher level of education have a higher success rate and develop higher competences. Single-parent pupils have lower outcomes, requiring bigger attention from teachers and families to achieve better learning outcomes.

NOTES

1. Mandeva, M. (2015). Kompetentnosten podhod v obuchenieto po parviya (balgarskiya ezik) – nachalen etap na osnovnata obrazovatelna stepen.
2. Todorina, D. (2010). Sazdavane na interaktivna obrazovatelna sreda (teoretichni i prilozhni aspekti).
3. Ilieva, M. I. (2017). Edna viziya na badeshtite pedagogi za lichnostta-ideal kato yadro na pedagogicheskata tsel. Godishnik na SU „Sv. Kliment Ohridski“ , Fakultet po pedagogika, tom 110.

REFERENCES

- Giurova, V. (2014). Management of pupils' attitudes and motivations for learning. *Pedagogy*, 3. [Гюрова, В. (2014). Управление на нагласите и мотивацията на учениците за учене. *Педагогика*, 3].
- Iosten, T. (2016). Teaching in the context of pedagogical relationships. *Pedagogical Forum*, 3 [Иостен, Т. (2016). Преподаването в контекста на педагогическите взаимоотношения. *Педагогически форум*, 3].
- Ivanov, G. & Kalinova, A. (2015). *Subject-Subject interaction in technological training*, Stara Zagora: Kota [Иванов, Г. & Калинова, А. (2015). *Субект-субектно взаимодействие в технологичното обучение*. Ст. Загора: Кота].
- Merdjanova, Ya. (2017). *Synergetic Philosophy of education. Synergetic Natural pedagogy. Synergetic Education*. Sofia: Sv. Kl. Ohridski [Мерджанова, Я. (2017). *Синергетическа философия на образованието. Синергетическа естествена педагогика. Синергетично образование*. София: Св. Кл. Охридски].
- Radev, Pl. (2010). *Konstruktivistik School Didactics*. Plovdiv: Paisii Hilendarski [Радев, Пл. (2010). *Конструктивистка училищна дидактика*. Пловдив: Паисий Хилендарски].
- Radev, Pl. (2013). *Encyclopedia of Science Education*. Plovdiv: Paisii Hilendarski [Радев, Пл. (2013). *Енциклопедия на науките за образованието*. Пловдив: Паисий Хилендарски].
- Tsanev, N. (2003). *Construction of the technological education in elementary School* Sofia: Kliment Ohridski [Цанев, Н. (2003). *Конструиране на технологичното обучение в началното училище*. София: Климент Охридски].
- Vasileva, Em. (2004). *Modern Elementary School – reality and challenges*. Sofia: Sv. Kliment Ohridski [Василева, Ем. (2004). *Съвременното начално училище – реалност и предизвикателства*. София: Климент Охридски].

✉ **Ms. Dobrina Velinova**

Primary school „St. Kliment Ohridski“
Haskovo, Bulgaria
E mail: velinova_bg@abv.bg

✉ **Prof. Dr. Yana Rasheva-Merdjanova**

Sofia University
Sofia, Bulgaria
E-mail: merdjanova@abv.bg

*History of Pedagogy
История на педагогиката*

**КУЛТУРНО И ПЕДАГОГИЧЕСКО НАСЛЕДСТВО
НА АНГЕЛ УЗУНОВ (1928 – 1999):
МОЛЕБЕН ЗА ЧОВЕЩИНА**
(По повод 90 години от неговото рождение)

Йордан Колев

Югозападен университет „Неофит Рилски“

Резюме. Юбилейно авторът не само напомня за културното и педагогическото наследство на Ангел Узунов от Ракитово, а се опитва и да актуализира идеята за научния потенциал на възпитателно-образователната практика в „живия“ живот без междучасия на социалния педагог. А на „фона“ на деинституционализацията на ТВУ – и да защити все пак правото на децата да бъдат това, което са; да действат заедно („ние“; „нашият клас“) и смело да мечтаят.

Keywords: Angel Uzunov from Rakitovo; life without intermissions; notes of one pedagogue; child; labor-educative school

*Щастие то е в работата...
Работех и бях щастлив.
Ангел Узунов*

В историческия процес великите мислители на образованието „на живо“ доказват, че педагогиката е практическа философия и емпириката (методът) е водеща дейност при нейните изследвания (Сократ, Платон, Аристотел, Коменски, Лок, Песталоци, Хербарт, Фрьобел, Оуен, Толстой, Корчак, Макаренко, Монтесори, Декроли, Нийл и мн. др.). Същевременно е възможно разумът по собствен път да открива познание, да постига опит чрез своя дейност (по Джон Лок) – например идеите на Русо, Дидро, Кант, Ушински и др. Според М. Монтесори (Montesori, 1994: 8) обаче „теория в чист вид може да се получи само в експериментални условия (останалото е компилация), а прогресът на позитивната наука е основан на наблюдението“.

В контекста на предисловието може да се посочи, че културното и педагогическото наследство на българския социален педагог Ангел Узунов покрива тези високи научни изисквания. Той работи експериментално в ТВУ „Максим Горки“ – Ракитово, от 1953 г. до неизбежното пенсиониране през 1991 г.,

като в два периода е и негов директор (1.IX.1954 – 28.II.1962 и 15.IX.1964 – 31.VIII.1969). Изтърпява 38 напрегнати години на живот без междучасия с всеотдайна отдаденост за лекуване на болни детски души и професионално успешно взаимодействия с над 3000 момчета, като авторитетно ръководи и около 500 педагози и помощен персонал. Научният анализ на резултатите от своите позитивни наблюдения върху житейското поведение на трудните деца Узунов обобщава и представя в теоретичен вид (разкази, фейлетони, очерци, научни съобщения и доклади, статии, студии) пред педагогическата общност у нас и в чужбина. Неговото най-значимо творческо постижение е уникалният художествено-документален труд в две части „Живот без междучасия. Записки на един педагог“ (Uzunov, 1993 – 1994).

1. Литературни произведения и артистични постижения на Ангел Узунов

Художественото творчество на Ангел Узунов изцяло е посветено на възпитанието и образованието на децата, на идеята за необходимостта от човешчина в социалните взаимоотношения.

През 1951 г. Ангел Узунов (23-годишен) публикува в „Учителско дело“ първия си разказ „Докладът“. Следват още: „Баба и внук“, „Да намериш пътека“, „Детски дом – топъл дом“, „Деца на улицата“, „Децата и природата“, „Изкуството възпитава“, „Маринчо“, „Между двама“, „Целуни ръка на стария човек“, „Живите връзки“, „Училище за здраве“ и др. Той написва и доста фейлетони: „Кажи ми кой ти е наставник“, „Няколко практически съвета как да не бъдем изпитани“, „Оплакване“, „Оптимистична трагедия“, „Отчитане“, „Педагогически ескизи“ и др.

Ангел Узунов отпечатва свои художествени материали и в съветската преса – „Бащи и деца“, „Величието на подвига“, „Лятна приказка“, „На гости при Макаренко“, „Портрет без рамка“, „Празници на дружбата“, „Срещи с бащата“ и др. По-специален интерес сред читателите предизвикват разказите „Мальчик с женским именем“ и „О, Шипка“. Неговият разказ „Всяка година на 9-и май пред Большой театър“ спечелва втора награда на международен конкурс на Агенцията по печата „Новости“ – отличен е сред 5551 автори от цял свят, а произведението му е отпечатано на 31 езика.

Впечатляващо е, че заедно с напрегнатата педагогическа дейност Ангел Узунов половин век е и талантлив артист самодеец в ракивовското читалище – автор на пиеси, постановчик и актьор, ръководител на самодейни колективи, участник в много републикански фестивали, на които е награждаван с лауреатски звания и медали. И през всичките тези творчески години е несменяем (на обществени начала) председател на Общинския съвет за култура в гр. Ракиово.

За да удовлетвори потребностите на ръководения от него самодееен театър на ракивовското читалище, Ангел Узунов написва две уникални пиеси – „Нишан“

и „След нишана“. Пиесите изразяват фолклорните особености на живота в региона отпреди един век. Написани са на специфичен ракитовски диалект, което ги прави национална ценност. На Републиканския фестивал за художествена самодейност пиесата „Нишан“ е отличена с 10 медала, от които 3 златни са за Ангел Узунов – като автор, художествен ръководител и актьор самодеец.

Всичко от работата си в самодейността Ангел Узунов включва и в своята педагогическа дейност. Заедно с колеги от училището написва сатиричните спектакли „Хайде да се възпитаваме“, „Как се пише естрада“, „Ефекти с дефекти“, „Нашият сатиричен музей“, които са отличени на фестивалите на училищната художествена самодейност. Ученическите спектакли са представяни пред публика в София, Пловдив, Пазарджик и др. Най-значимото постижение на артистичното майсторство на учителите и учениците от дом-училището в Ракиново безспорно е спектакълът „Хайде да се възпитаваме“ (съавторство на Милош Зяпков) – представян е на събор в Копривщица, в Пловдив, Плевен, Пазарджик, Велинград и др. (Kolev, 2001).

2. Научно-приложни дейности и педагогически разработки на Ангел Узунов

Ангел Узунов непрекъснато се самообразова, а своя педагогически опит и новаторски идеи щедро обменя с колегите си както на различни форуми и конференции, така и на страниците на българския печат.

По това време българската педагогика „прохожда“ в специфичните процеси на превъзпитание на трудните деца с девиантно поведение (морално застрашени), затова МНП ежегодно организира научни срещи на работещите в ТВУ, на които Ангел Узунов активно участва, а често неговите доклади и изказвания определят приоритетите на обсъжданията и насоките за предстоящата национална дейност. Той упорито се стреми пръв да осмисли училищните проблеми на интернатите и да изгради научна основа за техните социално-образователни решения. Започва да сътрудничи с педагози от цялата страна, среща се с университетски учени и държавни ръководители, за да обсъждат съвместно възможностите за подобряване на възпитателната работа в ТВУ. След като Ангел Узунов колегиално е признат за водещ специалист и е много известен в професионалните среди, Министерството на народната просвета често го командирова да създава нови трудово-възпитателни училища, да обучава учителите и възпитателите, да организира в тях живота на морално застрашените деца – например той открива училищата в Ардино, Батак, Бойково, Китен, Рила и др. За тази особено деликатна и трудна работа Узунов винаги взема за помощник едно момче от ракитовското училище, което е действащ член на командирския съвет, и след приключването на едномесечната командировка оставя своя помощник в новото училище, за да съхрани и продължи общото им дело.

Приносите на Ангел Узунов за развитието на социалната педагогика в България се съдържат и в неговите публикации. Например някои от тях: „Вечерните занимания в училището-интернат“ (Uzunov, 1963); „Ролята на педагогическия колектив в ТВУ за възпитателната работа с учениците“ (1966); „Как да работим за задържането на учениците в ТВУ“ (Uzunov, 1968); „Извънкласната работа в ТВУ“ (Uzunov, 1972); „Всички деца са наши“ (Uzunov, 1975); „Съпоставка на организацията на работата в ТВУ у нас с трудовите колонии в СССР и другите социалистически страни“ (1982); „Социални предпоставки за извършване на противообществени прояви от малолетните и непълнолетните правонарушители у нас“ (Uzunov, 1984); „Противообществените прояви на малолетните и непълнолетните правонарушители и работата ни с тях“ (1985) и др., Ангел Узунов публикува своите педагогически възгледи и социално-възпитателен опит в различни специализирани списания и ежедневници – „Народна просвета“, „Начално образование“, „Български език“, „Съвременник“, „Обществено възпитание“, „Семейство и училище“, „География“, „Обучение по география“, „Учителско дело“, „Народна култура“, „Работническо дело“, „Народна младеж“, „24 часа“, „Поглед“, „Септемврийско знаме“ и др.

Особено ползотворни са научните контакти на Ангел Узунов със светските социални педагози. Той посещава 11 пъти СССР и отговорно участва в значими научни конференции и симпозиуми, професионални срещи и чествания на деятели в сферата на превъзпитанието на младежи и девойки с противообществени прояви. В светския печат публикува научни и художествени материали в: „Человек и закон“, „Советское образование“, „Пионер“, „Работница“, „Рабочий“, „Правда“, „Московская правда“, „Учительская газета“, „Литературная газета“, „Вечерная Москва“ и др. Свои авторски педагогически материали Узунов печата и в Полша, Румъния, Чехословакия, Югославия.

Следва да се отбележат като важни и за българската педагогика три изяви на Узунов в светската страна.

1. Първото посещение на музея на А. С. Макаренко в Полтава и участието в проведената там научна конференция.

2. Докладът „Макаренко и ние“, прочетен от Ангел Узунов на честването на 90-годишнината от рождението на Макаренко, който после е публикуван в „Учительская газета“. По време на честването българският педагог се запознава с живите възпитаници на Макаренко и подготвя специален материал за тях, който излиза в светската преса.

3. Ангел Узунов получава юбилейния медал на името на А. С. Макаренко по повод 100-годишнината на великия педагог – за особени заслуги в спасяването на трудните деца, за творческите контакти с живите макаренко-ски възпитаници и за пропагандиране идеите на Макаренко (засага Узунов е единственият българин, удостоен с такава висока чест от Командирския съвет на живите макаренко-ски възпитаници). На този форум Ангел Узунов изна-

ся доклад на тема: „А. С. Макаренко и неговите произведения – наш учител и пътеводител“, а името му и град Ракитово многократно се споменават от всички оратори. Ангел Узунов лично участва и в откриването на нов музей на Макаренко в Москва – отделен е специален кът за ТВУ „Максим Горки“ – Ракитово, там е поставена снимка на Ангел Узунов и копия на негови публикации и писма.

Особен социален отзвук предизвиква участието на Ангел Узунов в телевизионното предаване на К. Кеворкян „Всяка неделя“ – за една вечер скромният ракитовски педагог става национален герой. Цяла България откликва на неговия хуманен повик за съпричастност и човешина към трудните детски съдби, а българите масово се влюбват в пламенната му всеотдайност към детето. Горещото обществено мнение предизвиква втора среща с Ангел Узунов, за да се продължи разговорът с него за ничиите деца на България и за смисъла на човешкия живот.

На 17 август 1998 г. по Ефир 2 на Националната телевизия е излъчен филмът на журналистката от Благоевград Марияна Янакиева „Ангел Узунов – живот без междучасия“ с участието на самия Ангел Узунов (за съжаление, това е последното му появяване пред широката общественост) и на Людмил Станоев – доктор по педагогика, професор на Софийския университет. Авторката отново остро поставя въпроса за оптимизирането на условията за живот и възпитание на ничиите деца в ТВУ. Посочени са както забележителните приноси на българския педагог, така и необходимостта от тяхното актуализиране и възможностите за реализирането им на фона на социално-педагогическата криза, която, за съжаление, продължава вече 20 години след филма, а и все повече се задълбочава (Krasteva & Krastev, 2017; Krasteva, & Stefanova, 2016) и още мн. др. автори.

3. „Живот без междучасия. Записки на един педагог“ – пътеводител на социалния педагог

В 1993 – 1994 г. Университетското издателство „Св. Климент Охридски“ на Софийския университет издава двете части на книгата на Ангел Узунов „Живот без междучасия. Записки на един педагог“ и „Самораследи – деца наши“. Авторът споделя, че на 720-те страници са събрани и описани случки, разкази, очерци, фейлетони, отделни реплики и всичко останало от съдбите на трудните деца от ракитовското (по определението на самите деца) дом-училище „Максим Горки“. Материалът е написан удивително четивно – сякаш близък приятел, горял в ежедневната битка за спасяването на Човека, страдал при носенето на професионалния кръст, преминал и през трудни лични изпитания, събеседва с читателя, доверява му съкровени тайни на своя осмислен и щастлив живот на социален педагог. Фактологията прави разработката документална, родена от разноликия и пъстър живот на социално онеправданите

момчета. Обаче Узунов майсторски вплита художествени и композиционни похвати, с които позволява на читателя в захлас да съпреживява пълнокръвния, вихрен и неочакван живот на трудните деца, които се самоопределят като „самораслеци“, „ничии“ и „светкавично развиващи се“. Именно жанровата самобитност (неопределеност) най-пълно изразява живота на един педагог, който никога не излиза в междучасие – великият хаос от пречупените детски мечти, от пламенните юношески страдания, от горестта на младата човешка мъка от абсурдните житейски превратности на 3000 ничии момчета (сираци, полусираци, деца на разведени родители, деца на родители пияници и др.) е фокусиран директно в личността на Ангел Узунов. Авторът смело предлага на читателя своето свято човешко и професионално откровение, своята жестока изповед за социалното си себеотрицание, като търси и ефекта от споделената вина, облекчението от безкрайните си угризения и съмнения за прегрешения пред детето. „Казват – пише А. Узунов (без дори и намек да се оневинява и прехвърля на друг ада на безсънните си нощи – б. а.), – че за правилността на едно действие или работа говорят резултатите от тях. Те са пред вас. Можете да ги прочетете още веднъж“ (Uzunov, 1993).

Научните и приложните резултати на Ангел Узунов в социално-практическите му дейности по възпитанието на трудното дете доказват, че още през 60-те и 70-те години на XX в. той нарушава „табутата“ на социалистическата идеология – например организира извънкласните и извънучилищните средства в активна социално-възпитателна система, чиято цел е програмирането на конкретния гражданин – не абстрактния борец за светло бъдеще, а именно обективно-историческата социална личност с осъзната индивидуалност и филантропични качества за оцеляване и успех дори в недружелюбна среда, природна и социална. За да постигне тази цел (и да приземи социалните си намерения), Ангел Узунов активизира всички педагогически средства чрез самото дете, като на практика се отказва да го подготвя за далечната житейска реализация. Той се убеждава, че за детето бъдещето е нещо абстрактно, и затова го оставя в „огъня“ на неговите настоящи потребности. Така педагогиката на Ангел Узунов се изпълва с живот и мъдрост, с всеобхватен хуманизъм и с велик оптимизъм за силата на човешината – същинската наука за начина на живия живот на трудното дете във взаимодействието му с доверието и обичта на неговия истински учител и възпитател.

„Живот без междучасия. Записки на един педагог“ е забележителен научен труд, който следва да се определи за европейското постижение на българската педагогика от втората половина на XX в. – успешен социално-педагогически експеримент, синтезирано отразен в блестяща художествена форма. С практическите си резултати и теоретични обобщения, с научните приноси в социалната педагогика и многобройните последователи Ангел Узунов действително ни приобщава към Европа и очертава национално творческо пространство в образователните реалности на Стария континент.

4. Възгледи на Ангел Узунов за възпитанието

Ангел Узунов определя възпитанието като общо дело, обща съдба на детето и педагога. Според него, за да се осигури правилното възпитание на „утрешната смяна“, не са достатъчни само техните съвместни усилия, а е необходим общ подход на цялото общество, обща борба от всички граждани, дори всенароден поход (Uzunov, 1993: 117; 25).

В разбиранията си за автономната свобода на детството и своеобразието на възпитателното въздействие/социалното взаимодействие Ангел Узунов се представя като нетрадиционен мислител с национална самобитност. Особено ценно е следното негово разсъждение: „Знаех вече – детето е като пружина – колкото повече натискаш от горе надолу, толкова повече тя натиска от долу нагоре и се съпротивлява... И вземеш ли да натискаш пружината, трябва да го правиш здраво и внимателно, че изпуснеш ли я, всичката енергия, която си вложил, върху теб най-често може да се стовари“ (Uzunov, 1993: 37; 79).

Именно в този смисъл може да се тълкува, че интересната постановка на Ангел Узунов съдържа оригинални приноси към класическите теории за възпитание.

1. Пръв разглежда възпитанието като процес на взаимно предаване на енергия, като обмяна на енергия, докато неговите предшественици оставят енергията само на Бог или на природата.

2. Пръв вижда възпитателя като живо торпедо (камикадзе) – избирайки професията си, педагогът приема и риска на собственото си унищожение – лично и дори физическо: толкова велика и всепоглъщаща е работата по възпитанието на детето и особено на трудното дете.

Ангел Узунов убедено приема, че възпитанието е дълъг, предълъг процес, резултатите от който се виждат след години, а се оценяват цял живот. Затова за него възпитанието по-скоро е перманентен процес на взаимно контролиране между човешкия индивид и обществото, проверка на взаимните гаранции и възможности за сътрудничество в постигането на общите цели. Съответно и тясното възпитателно взаимодействие между педагога и детето е непрекъснат процес на съвместни корекции в тяхното житейско самообучение. Възпитанието се проявява като потребност и на детето, и на неговия възпитател – така възпитанието се превръща в тяхна обща съдба. Ангел Узунов споделя: „А то беше потребност да бъда именно при нуждаещите се деца, да ги уча и да се уча от тях, да ги вода по неизброимите житейски пътеки, сред които ще им соча най-верните... Тогава още само несъзнателно усещах, а сега вече знам, че учител, който не се учи от своите ученици, не се обогатява от съприкосновението с тях, не вижда разнообразието в съдбите им и не ги отчита при възпитателната си работа, не е истински учител...“ (Uzunov, 1993: 38).

Съобразно научния коментар тук е възможно да се изведат още две големи открития в схващанията на Ангел Узунов за същността на възпитанието.

1. Въвежда златно педагогическо правило – търпението е най-добрият възпитател: има ли го търпението, налице е и добрият възпитател (Uzunov, 1994: 303; Uzunov, 1993: 91).

Съответно в такъв дух са и най-важните му изисквания към педагога:

а) „В живота си трябва да чуеш и горчив укор, и добри думи... Старай се само и едното, и другото да бъдат за тебе подтик да вървиш напред...“ (Uzunov, 1993: 69);

б) „...искаш ли да бъдеш истински възпитател, не забравяй, че когато трудните деца ти създават много грижи, добрите чакат внимание и ти си длъжен и за едните, и за другите да намираш и отделяш време, строгост, доверие, уважение, любов... За да ги възпитаваш правилно... За да получиш от тях в замяна същото, което си им дал... Иначе ще намериш нещо, но повече ще загубиш...“ (Uzunov, 1994: 268).

2. Отхвърля повторението като похват при възпитанието на детето: „ако за знанието повторението е майка, за възпитанието то винаги е мащеха“ (Uzunov, 1993: 273).

В крайна сметка, за Ангел Узунов лично развиващо е само възпитанието, което създава красота, движение и радост в живота на детето; социално смислено е само възпитанието, което стимулира детето свободно да мечтае. „И да покажа – пише Узунов, – че у всеки човек се таи нещо човешко, че всеки човек се ражда, за да бъде щастлив и да полети като птица във висините, и че престъпник е всеки, който им пречи“ (Uzunov, 1993: 8).

Днес в такъв контекст Н. Кръстева и Ж. Стефанова (Krasteva & Stefanova, 2016) също подчертават: „Интересите на детето трябва да бъдат от първостепенно значение за всяка една институция, чиято дейност е свързана с децата. Кое обаче е най-доброто за детското щастие, може би не трябва да се решава от възпитателя или законодателя, а от самите свободни и равноправни деца. В този смисъл е и един от основните принципи на Конвенцията за правата на детето“.

5. Методът на Ангел Узунов – подтик за себеразкриване

Следва да се отбележи, както посочва и Ангел Узунов, той не само познава методите и похватите на А. С. Макаренко, а и десетилетия ги прилага в своята педагогическа работа с трудните деца. Българският социален педагог отлично използва всеки метод от щедрата макаренковска техника и много успешно действа с всички. При възпитателните си взаимодействия с детето Ангел Узунов включва предимно личен пример, педагогически риск, дейности, фронтална атака, взрив, очи срещу очи, индивидуална поръчка и индивидуално въздействие, награди и наказания и разбира се – педагогическата лъжа и пиенето на чай.

Възпитателните методи и похвати, които хуманистът Ангел Узунов предпочита в работата си с трудните деца, са методите, осигуряващи на детето

радост, движение и свобода на избора (Uzunov, 1993: 119); методите, в които детето е равнопоставен активен съучастник и само поставя изисквания към себе си (Uzunov, 1994: 101 – 105). Основателно може да се приеме за откритие на Ангел Узунов „задната вратичка“ (както е по комшийски), т.е. в избраните методи и подходи той винаги оставя като свободен избор за детето и втора възможност („още една отворена вратичка“), с което не само постига ново измерение на хуманизма във възпитанието, а и подтиква детето към нови себепознания, към по-висша хуманизация на собствената му индивидуалност. Обаче демонстрирането на уважение и доверие към детето не е сляпо действие на педагога – Ангел Узунов винаги педантично проверява фактите и в детайли обмисля и реализира собствения си сценарий. И за радост и удовлетворение, той никога не е сам в педагогическия социум – всички деца с готовност и удоволствие му сътрудничат и често именно те най-точно го ориентират в ситуацията (Uzunov, 1994: 158 – 159).

Ангел Узунов избира предимно фронталната атака, директното действие очи в очи, без увъртания, честно. Той подхожда към детето не толкова като възпитател (животът вече доста е „поочукал“ трудното дете), а повече като психотерапевт, като лекар на изкривени болни детски души. Затова педагогът дава приоритет на методи, чрез които детето да се изявява публично, откровено. За да лекува душата му (или по-точно – детето да се самоллекува) и да спаси човешкото у него, Ангел Узунов го извежда пред всички, под прожекторите на тяхното внимание – там малкото човече преодолява себе си, търси човешкото у себе си, като вижда човешкото у другите деца и у възрастните хора: жестоко, безмилостно, но винаги ефикасно лечение (Uzunov, 1993: 356 – 360).

Ангел Узунов обича непринудените разговори с децата – предпочита общите публични разговори за живота, за техните проблеми, надежди – „Не ги прекъсвах, оставих ги да разговарят, знаех, че само в свободния, непринуден разговор най-добре мога да науча за тях онова, което ме интересуваше. А ме интересуваше всичко...“ (Uzunov, 1993: 37). Понякога директорът кани на чай отделен ученик, с когото провежда приятелски, но винаги специален разговор на професионална тема (Uzunov, 1993: 328). Понякога влизат в действие и интимната човешчина на възрастния: „посегнах и го погалих по остриганата глава ... и пак го погалих по голата детска глава“ (Uzunov, 1994: 147; 149); добрата дума, закачката, усмихнатият свойски поглед, намигането и пр. Традиция в дом-училището „Максим Горки“ е и колективното четене на художествена литература, на разкази за исторически личности, съвместни разсъждения върху техния живот и подвиг (например за М. Горки, за Януш Корчак и др.), пишат стихове, шегуват се (Uzunov, 1993: 142). Понякога обаче словото е безсилно пред отчаянието на детето и е трудно откриваемо ключето за душата му (Uzunov, 1994: 146 – 150).

Заклучителни размисли с предизвикателства

В смисъла на обобщение за културното и педагогическото наследство на Ангел Узунов трябва да се подчертае, че той лично непрекъснато се самообразова, постоянно разширява и обогатява общата си култура (и с ценно авторско художествено творчество), а и системно специализира и усъвършенства професионалната си дейност на учител и ръководител (дори предава своя опит на колеги педагози). Същевременно той целенасочено и всеотдайно работи по тази социално ценностна триада и с децата от ТВУ:

– цялостно организира успешното образование на поверените му морално застрашени момчета;

– лично ръководи и постига съдържателно равнище на тяхната по-широка култура (художествено-творчески изяви на всички заедно; съвместно пишат писма до видни държавни ръководители по света; водят лична кореспонденция с деца от чужбина; общо осъществяват учебни екскурзии с много приключения из цяла България; самички с готовност и нетърпение строят своето („нашето“) училище; сърдечно радват хората из страната с театралната си самодейност и чудесния момчешки хор на училището; изработват детски играчки, които подаряват на други деца и др. т.);

– целенасочено и в перспектива ръководи тяхната специализирана подготовка за гражданска професия, за чиято реализация фактологията е следната¹⁾.

„За периода 1953 – 1990 година, 1260 от преминалите през училището възпитаници са работници и служители с различни специалности: 320 са шофьори, 24 – спортисти, 18 – дейци на изкуството и културата, 85 – животновъди, 30 – дърводелци, 9 души са в армията и полицията, 9 са с висше образование, 120 – със средно образование, 40 са търговски работници, 110 са били на работа в чужбина.“

Резултатите от този юбилеен историко-педагогически коментар демонстрират по категоричен начин, че Учителят Ангел Узунов чрез самия себе си олицетворява за своите трудни деца висш социален идеал, изгражда за тях и пред тях свой личностен модел за обща нравственост и същностна човещина. В този контекст може да се допусне, че всъщност социалната педагогика на Ангел Узунов е доказано уникална ЛИЧНОСТНА педагогика, най-малкото защото тя покрива всички индикатори на реформаторската личностна педагогика за облагородената индивидуалност и за автономното ѝ израстване в свободна творческа личност. Уникална е, защото с цялата ѝ прелест е неповторимо национална, самобитно българска!

А за метода на Узунов? Нали Мария Монтесори определя за главна задача на педагогиката най-вече да търси свой научен метод за възпитание на сетивата? (Montesori, 1932: 115). Може би методът за научно измерване на Узунов е **човещина**? Да! Той наистина възпитава (както е по класическата препоръка) сетивата, обаче само **социалните** сетива и го прави предимно чрез *човещина*

в действие: той лично и заедно с детето в социалното им активно и свободно взаимодействие! Дали да не потърсим „технологии“ да я измерим тази човещина? Ами ако това всъщност е педагогиката – нали тя е наука за образованието на човека, за образование на душата у човека?

Учителят на българските социални педагози Ангел Узунов си отиде от този свят неразбран и неценен, с огорчение и тревога за бъдещето на своето дело. И с основание, защото, въпреки че Дом-училището „Максим Горки“ в гр. Ракитово отдавна е Възпитателно училище-интернат „Ангел Узунов“ (Заповед № РД 12-44 от 21.03.1999 г. на МОН), действащата процедура по деинституционализацията на ТВУ ще изтрие не само името и делото на Ангел Узунов, а и ще отнеме на тези социално онеправдани деца най-вече сигурността им от закрилата на „моего“/„нашето“ дом-училище, ще ги лиши от топлината на радостното общуване (и учене) с връстници и учители, ще отнеме и усещането на магическото „заедно“ в детските мечти?

В памет на Ангел Узунов и за ничиите деца на България нека отслужим Молебен за човещина.

NOTES/БЕЛЕЖКИ

1. 50 години възпитателно училище град Ракитово (1953 – 2003). Юбилейно издание. (2003). Велинград.

REFERENCES/ЛИТЕРАТУРА

- Kolev, J. (2001). *Angel Uzunov – Lekarat na izkriveni detski dushi*. Sofia: Sv. Kliment Ohridski [Колев, Й. (2001). *Ангел Узунов – Лекарят на изкривени детски души*. София: Св. Климент Охридски].
- Krasteva, N. & Zh. Stefanova. (2016). Detsata na institytsiata „vaspitatelno uchilichte-internat. *Pedagogika*, 1 [Кръстева, Н. & Стефанова, Ж. (2016). Децата на институцията „възпитателно училище-интернат“. *Педагогика*, 1].
- Montesori, M. (1994). Vaspitanieto na deteto. *Kompas*, 1 [Монтесори, М. (1994). Възпитанието на детето. *Компас*, 1].
- Montesori, M. (1932). *Dom na deteto (Detski gradini)*. Vratza: Novo vazpitanie [Монтесори, М. (1932). *Дом на детето (Детски градини)*. Враца: Ново възпитание].
- Uzunov, A. (1994). *Zhivot bez mezhdychasia. Zapiski na edin pedagog*. Chast vtora: Samorasletsi – detsa nachi. Sofia: Sv. Kliment Ohridski [Узунов, А. (1994). *Живот без междучасия. Записки на един педагог*. Част втора: Самораследи – деца наши. София: Св. Климент Охридски].
- Uzunov, A. (1993). *Zhivot bez mezhdychasia. Zapiski na edin pedagog*.

- Sofia: Sv. Kliment Ohridski [Узунов, А. (1993). *Живот без междучасия. Записки на един педагог*. София: Св. Климент Охридски].
- Uzunov, A. (1984). Sotsialni predpostavki za izvarshvane na protivooobchestveni proavi ot maloletnite i nepalnoletnite pravonarychiteli u nas. *Obchestvenno vazpitanie*, 6 [Узунов, А. (1984). Социални предпоставки за извършване на противообществени прояви от малолетните и непълнолетни правонарушители у нас. *Обществено възпитание*, 6].
- Uzunov, A. (1975). Vsichki detsa sa nashi. *Semeistvo I utchilichte*, 2 [Узунов, А. (1975). Всички деца са наши. *Семейство и училище*, 2].
- Uzunov, A. (1972). Izvanklasnata rabota v TVU. *Narodna prosveta*, 10 [Узунов, А. (1972). Извънкласната работа в ТВУ. *Народна просвета*, 10].
- Uzunov, A. (1968). *Kak da rabotim po zadarzhanelo na uchenitsite v TVU*. Sofia: Narodna prosveta [Узунов, А. (1968). *Как да работим по задържането на учениците в ТВУ*. София: Народна просвета].
- Uzunov, A. (1963). Vechernite zanimania v uchilichteto-internat. *Narodna prosveta*, 4 [Узунов, А. (1963). Вечерните занимания в училището-интернат. *Народна просвета*, 4].

CULTURAL AND PEDAGOGICAL HERITAGE OF ANGEL UZUNOV (1928 – 1999): A PRAYER FOR HUMANITY

(On the occasion of the 90th anniversary of his birth)

Abstract. On the occasion of the anniversary, the author not only reminds the cultural and pedagogical heritage of Angel Uzunov from Rakitovo but also tries to update the idea of the scientific potential of educational practice in the “living” life without intermissions of the social pedagogue. And on the “background” of the deinstitutionalization of Labor-educative School – and to protect, however, the right of children to be what they are; to act together (“we”; “our class”) and to dream courageously.

✉ **Prof. Jordan Kolev, DSc.**
Faculty of Pedagogy
Neofit Rilski South-West University
Blagoevgrad, Bulgaria
E-mail: jordan_kolev@gbg.bg